

УДК 82.0

Т.В. ПОЛЕЖАЄВА,
*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри слов'янської філології
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (м. Луцьк)*

НОВЕЛІСТИЧНА КАЗКА М. КОЦЮБИНСЬКОГО «ХО»: ЖАНРОВО-ГЕНЕТИЧНІ ТА ПОЕТИЧНІ СПОСТЕРЕЖЕННЯ

У статті розглянуто жанрові особливості казки та новели, проведено їх аналіз, визначено їх жанрово-генетичні особливості. З'ясовано доречність існування терміна «новелістична казка» на прикладі аналізу твору М. Коцюбинського «Хо», який визначено як «новелістичну казку».

Ключові слова: жанр, казка, новела, М. Коцюбинський, «Хо», новелістична казка.

Традиційно у теорії літератури казку прийнято поділяти за тематикою на три великі групи: казки про тварин; фантастично-чародійні казки; соціально-побутові казки [1, с. 230]. Подібний поділ зустрічається в сучасному літературознавстві упродовж XX та XXI ст. Але в українській літературі можна знайти багато казок, які прийнято називати просто «побутовими». Сама назва вказує на те, що у казці відтворено картини побуту та епізоди звичайного буденного життя, що є не характерним явищем, наприклад, для чарівної або фантастичної казки. Разом з тим у побутовій казці явища зображено не умовно, а безпосередньо, не залучаючи алегорій та інакомовлень, які характерні, наприклад, для казок про тварин, або, як ще їх називають, «тваринних» казок [1, с. 187], або апологів [2, с. 228].

Зміст поняття «побутова казка» не задовольняє учених наявністю багатьох протиріч, вони змушені шукати іншого визначення й іншої назви цілої групи таких казок. Таку назву було віднайдено – «новелістична казка». Вона досить чітко вказує на близькість побутової казки до новели, певного літературного жанру, що виник у європейській літературі доби середньовіччя. Однак і назва «новелістична» не прирівнює побутову казку до новели. Вона вказує лише на те, що між ними є певні досить суттєві спільні ознаки.

«Термін “новелістична казка”, що йде від дослідників-компаративістів, викликає хибні уявлення про обов'язковий генетичний зв'язок цього виду казок із середньовічною західноєвропейською новелою», – говорить у своїй статті Д.М. Молдавський [5, с. 5].

Дійсно, термін «новелістична казка» викликає певні асоціативні уявлення. Однак це зовсім не вказує на походження цих казок саме від середньовічної культури. Якщо зважати на зв'язок казки із фольклором, то варто визнати й той факт, що сама літературна новела теж склалася на основі фольклору. Але чи є літературна казка продуктом літературної новели? Чи варто сполучати обидва літературні жанри? Що в них спільного, відмінного, і як це відображається у конкретному творі? Ці питання потребують окремого розгляду, для здійснення якого ми обрали одну з найвідоміших новел М. Коцюбинського «Хо», яку, до речі, сам автор назвав казкою.

Як відомо, слово «новела» походить з італійської мови і означає *новина, новітній*. Новелою зазвичай називають малий епічний жанр художньої літератури, тобто коротке оповідання про виняткову та незвичайну побутову подію. Батьківщиною новели вважається Італія XIII–XIV ст. Хоча зародження новели як самобутнього жанру із відмінними художніми

ознаками пов'язується з добою Відродження, корені її сягають більш далеких часів – часів Давньої Греції [2, с. 271]. Як окремий жанр короткого оповідання, переважно еротичного змісту, новела поширилася за доби еллізму («Мілетські оповідання»).

Пізніше у міській літературі доби середньовіччя (XII–XIV ст.) з'являються невеличкі оповідання комічного і сатиричного змісту, спочатку віршовані, а згодом і прозові. У Франції вони отримали назву *фабліо*, тобто байка, оповідання. У Німеччині їх називали *шванками*, що означає жарт. Фабліо, шванки й новели – жанри цілком народного походження. На Сході вони з'явилися набагато раніше, ніж на території Західної Європи.

Але новела є надбанням не лише європейської чи східної культури. «Новела виникла скрізь на тих стадіях розвитку художньої культури, яким сприяло загострення соціально-політичних і побутових відносин у середині суспільства між різними класами за однієї важливої умови, якщо в поетичній культурі народу вже була поборена влада давніх традиційних вимислів» [1, с. 189].

Отже, як бачимо, новела має міцні фольклорні корені і так само, як і казка, несе в собі певну усну історичну традицію. Казка, у свою чергу, є одним з основних жанрів народної творчості, який також має усне походження. У її основі лежить захоплююча розповідь про вигадані неймовірні події, які слід сприймати як реальні. Що стосується походження жанру фольклорної казки, то існує гіпотеза, що казка генетично сходить до міфу, відокремитись від якого вона могла внаслідок «безпосереднього зв'язку міфів із ритуальним життям племен. Відміна специфічних обмежень на розповідання міфу, допущення до кола слухачів так званих *невтаємничених* (жінок та дітей) тягнули за собою мимовільну настанову оповідача про вигадку, підкреслення розважального моменту й неминуче – послаблення віри у достовірність розповіді. Із міфів виводяться особливо сакральні моменти, посилюється увага до сімейних стосунків героїв, їхніх суперечок, байок тощо. Первісна сувора достовірність поступається місцем не суворій, що сприяє дедалі більш усвідомленому у вільному вимислі» [4, с. 28]. **Процес переродження міфу на казку починається тоді, коли сюжет і сам акт розповідання від'єднується від ритуалу.** «Момент цього відокремлення від обряду є початком історії казки... Це відкріплення могло відбутися або природним шляхом, як історична необхідність, або воно могло бути штучно прискореним» [6, с. 359]. Останнє, тобто штучне прискорення, можна спостерігати у випадку з американською літературою, коли до природного розвитку самотньої індіанської культури втручається європейський побут, мораль і спосіб життя.

Ці міркування видаються нам цілком виправданими. Зародження фольклору належить до найдавніших епох історії людства. Для створення певного міфу або певної казки необхідний тривалий процес осмислення безлічі життєвих і природних фактів, явищ, оцінка соціально-історичного досвіду цілих поколінь. У давні часи міфи склалися на рівні підсвідомого, спираючись на узагальнене сприйняття дійсності або оточуючого середовища. У міфі розважальний елемент зведено до мінімуму, натомість висунуто завдання теоретичного, пізнавального з'ясування та пояснення тих чи інших важливих життєвих явищ. У казці, навпаки, відсутня умова неодмінної фіксації на реаліях життя, на правдоподібності історичних подій та осіб.

Отже, казка й новела мають в основі сюжету певні факти реальності, а відмінність двох жанрів полягає у *ступені наявності життєвих реалій, причинно-наслідкових зв'язків, у кількості та якості їх присутності, функціях у творі.*

Таким чином, новела напряму відображає певні конкретні «реальні або правдоподібні події» [2, с. 271], а казка під час історичного становлення принципово узагальнює і переосмислює вільно, суб'єктивно-логічно реальні життєві події. «Казки, – свідчить В.П. Анікін, – це колективно створювані й колективно збережені народом усні художні епічні розповіді у прозі з таким морально-етичним, соціально-політичним і суспільно-побутовим змістом, які в основі своїй потребують повного або часткового використання прийомів неправдоподібного зображення дійсності і внаслідок цього долучаються до фантастичного вимислу, різні й традиційні форми якого не повторюються більше в жодному жанрі фольклору, які склалися протягом століть у тісному зв'язку з усім укладом народного життя і перебували в початковому зв'язку з міфологією» [1, с. 221].

Дослідивши жанрово-генетичні особливості казки і новели, маємо можливість відповісти на питання, чи має право на існування така назва, як *казка-новела*? Відразу скажемо,

що в цьому разі такий симбіоз цілком правомірний. Саме тому в генетичному і теоретичному планах знаходимо багато спільного в новелі й побутовій казці.

М. Коцюбинський свій фантастичний твір під назвою «Хо» визначив як казку. Натомість критики, аналізуючи його, вживають термін «новела». Що ж лежить в основі такої розбіжності? Звертаючись вище до розгляду новели і казки окремо, ми виявили певні характерні риси цих жанрів, їхні суттєві особливості.

Найпершою з ряду ознак казки як жанру можна виділити наявність чарівних персонажів. У М. Коцюбинського такий герой є. Це образ бородатого дідугана Хо, символу страху всіх живих істот – тварин та людей: «Вийшов Хо на галяву, сперся на сукуватий костур, майнув довгою бородою, і пов'яв від неї тихий вітерець, холодною цівкою вдарив у дерево. І враз затремтіло молоде листя, зашамотіло, струсило з себе дощ самоцвітів. Жажнулася сарна й щезла в гущині... Страх обгорнув зайця... Сполохнулися пташки й в одну мить ущухли. Тихо стало в лісі, страх як тихо... Все живе, затаївши духа, не співає, не кричить, не ворухиться, не жие. Від ведмеда до мурашки все спаралізовано страхом. Рослини навіть бояться тягти сік із землі, пити холодну росу...» [3, с. 55–56].

У побутових казках часто зустрічаються персонафіковані образи – Доля, Щастя, Горе, Правда, Лихо та ін. М. Коцюбинський створив образ Страху на ім'я Хо, який широко відомий у народі здатністю до смерті лякати людей, карати їх за найменші провини, бачити і чути скрізь. Маючи цілком людський вигляд, він наділений чарівною бородою і чаклунськими здібностями. «Хо збирає всю свою потугу: проймаючи холодом, віє борода його, чудодійна сила...» [3, с. 86–87].

Поряд із казковим чарівним образом діда Хо у творі зустрічається безліч реалістичних персонажів. Це звичайні люди – діти, дорослі, чоловіки, жінки, паничі, селяни та ін. Вони наділені звичайними людськими рисами, переймаються реальними проблемами у житті й не мають нічого спільного з казковою вдачею, наприклад, Івана-Царевича, чаклунськими здібностями царівни-жаби, чи смішним героєм, улюбленцем долі Іваном-дурнем.

Герої М. Коцюбинського – це пересічні мешканці знедоленої України кінця XIX ст. Причинно-наслідкова мотивація подій у них також побутова, реалістична, не казкова. Долі у них різні, але однаково нещасливі: маленька Маринка та її братик, молода панночка Ярина Дольська, шанований у громаді ліберал Макар Іванович Літко. Однак наприкінці казки старий Хо зустрічає інших людей – надію України, що не бояться подивитися йому у вічі, це лікар, лікар і вчитель.

Ще ряд особливостей жанру казки: 1) відсутність розгорнутих описів природи; 2) багатоепізодичність; 3) зосередження дії на одному героєві, а також 4) щасливе завершення – перемога добра над злом. Розглянемо ці моменти послідовно.

У «Хо» займають значне місце розгорнуті описи природи, побуту, а також психологічні міркування персонажів. Варто поглянути хоча б на те, за яких обставин автор презентує своїх героїв. Це стосується і образу діда Хо, і багатьох інших. Ось, наприклад, зустріч із збентеженою панночкою Яриною: «Наближається південь, червневий південь, повний спеки і світла. Світло хвилями лиється з неба, сповняє повітря, несито пожира тіні на землі, загана їх під дерева, кущі, у гущину...Тільки в ту альтанку, що під старезним волоським горіхом у садку, не пуска його дикий виноград... Там, на зеленій лавці, обкладеній дерниною, сперши голову на руки, сидить білява панночка...» [3, с. 62].

Психологічний стан героїні передано через майстерно змальовану гру світла й тіні. Подібних паралелей – стану людської душі та природи – у творі М. Коцюбинського чимало. Таким чином, наявність розгорнутих описів природи, побуту і психологічних переживань персонажів суперечить уявленню про казку як жанр, натомість є характерною ознакою жанру новели.

Ще одна відмінна риса казки – це багатоепізодичність. Гортаючи сторінки «Хо», можна відзначити наявність перебігу подій, що пов'язані з мандрівкою головного героя. На початку твору старий Хо вирушає у подорож, протягом якої зустрічає багатьох персонажів. Численні зустрічі складають окремі історії з буденного життя людей, старих «українофілів», проти пустих балачок яких свого часу виступав письменник. Елемент багатоепізодичності притаманний не лише казці, але й новелі, хоча в новелі кількість персонажів зводиться до мінімуму. Наступний момент, зосередження дії на одному героєві, є винятковим приві-

леєм казки. Таким героєм є Хо – уособлення людського страху. Жанр новели у цьому сенсі концентрує увагу швидше на одноподійності й одноконфліктності. Важливою рисою цього жанру є «настанова на достовірність відтвореного життєвого матеріалу» [2, с. 272]. Що ж до твору М. Коцюбинського, то відповідь очевидна. Сам автор уже у назві зазначає: перед нами *казка* з належними атрибутами – фантастикою і містикою, які покликані глибше відтворити задум письменника.

Стосовно щасливого завершення у казці (перемоги добра над злом) варто зауважити, що натяк на таку перемогу у творі є, але остаточного вирішення конфлікту не спостерігається. Твір завершується словами: «Він сидів, замислившись, з радісною усмішкою на вустах, з надією у серці, надія та сягала аж у ті часи, коли сміливість візьме верх над страхом, і Хо зложить на спочинок свої старі наболілі кістки» [3, с. 89].

Насамкінець зведемо разом усі зазначені особливості твору М. Коцюбинського «Хо». По-перше, неодноразово зустрічаються певні особливості, що притаманні *казці* як жанру: наявність чарівних персонажів, багатоепізодичність сюжету, переважна зосередженість дії на головному героєві, натяк на щасливе завершення. По-друге, зустрічаються і елементи, що властиві *новелі* як жанру: реалістичні персонажі, розгорнуті описи природи, побуту, психологічного стану, настанова на достовірність життєвого матеріалу.

Отже, твір М. Коцюбинського «Хо» доречно визначити як *казку* (автор мав рацію), але *новелістичну*, тобто вважати «Хо» «*новелістичною казкою*», або, інакше, *казкою-новелою*.

Творчі пошуки М. Коцюбинського у 1890-ті роки тривають як в ідейно-тематичному, стилістичному, так і в жанровому планах. Автор пише цілий ряд оповідань – «Ялинка», «Харитя», «Маленький грішник» та ін. Згодом виходить казка «Хо», далі письменник використовує відразу кілька жанрів – оповідання, новела, образок, етюд. Загалом, якщо говорити про надання переваги М. Коцюбинським певному жанру, то стає зрозумілим, що це – новела, в якій письменник вважається не лише майстром, але й новатором. Його новели «...початку сторіччя засвідчили художнє новаторство їх автора в моделюванні різних сторін дійсності» [7, с. 240].

Список використаних джерел

1. Аникин В.П. Русская народная сказка / В.П. Аникин. – М.: Учпедгиз, 1959. – 256 с.
2. Галич О. Теорія літератури / О. Галич, В. Назарець, Є. Васильєв. – К.: Либідь, 2001. – 488 с.
3. Коцюбинський М. Хвала життю: Новели. Повісті / М. Коцюбинський. – К.: Дніпро, 1991. – 427 с.
4. Мифы народов мира: Энциклопедия: в 2 т. Т. 2. – М.: Советская энциклопедия, 1981–1982. – 441 с.
5. Молдавський Д.М. Русская сатирическая сказка / Д.М. Молдавський. – М.: Детгиз, 1958. – 265 с.
6. Пропп В.Я. Исторические корни волшебной сказки / В.Я. Пропп. – Л.: Изд. Ленингр. ун-та, 1986. – 366 с.
7. Хропко П. Українська література / П. Хропко. – К.: Освіта, 1997. – 528 с.

References

1. Anykyn, V.P. *Russkaia narodnaia skazka* [Russian folk tale]. Moscow, Uchpedhyz Publ., 1959, 256 p.
2. Halych, O., Nazarets', V., Vasyly'iev, Ye. *Teoriia literatury* [Theory of literature]. Kyiv, Lybed Publ., 2001, 488 p.
3. Kotsiubyns'kyj, M. *Khvala zhyttiu: Novely. Povisti* [Praise life: Novels. Story]. Kyiv, Dnipro Publ., 1991, 427 p.
4. Meletynskyj, E.M. *Myfy narodov myra. Entsyklopedyia* [Myths of the peoples of the world. Encyclopedia]. Moscow, Soviet Encyclopedia Publ., 1982, vol. 2, pp. 25-28.
5. Moldavs'kyj, D.M. *Russkaia satyrycheskaia skazka* [Russian satirical tale]. Moscow, Dehyz Publ., 1958, 265 p.

6. Propp, V.Ya. *Ystorycheskye korny volshebnoj skazky* [The historical roots of the fairy tale]. Leningrad, Leningrad university Publ., 1986, 366 p.

7. Khropko, Petro. *Ukrains'ka literatura* [Ukrainian Literature]. Kyiv, Education Publ., 1997, 528 p.

В статье рассмотрены жанровые особенности сказки и новеллы, проведен их анализ, определены их жанрово-генетические особенности. Обоснована правомерность существования термина «новеллистическая сказка» на примере анализа произведения Н. Коцюбинского «Хо», которое определено как «новеллистическая сказка».

Ключевые слова: жанр, сказка, новелла, Н. Коцюбинский, «Хо», новеллистическая сказка.

In the article the genre features tales and stories, conducted their analysis, they defined the genre and genetic features. It is shown the existence appropriateness of the term «novelistic tale» based on the analysis of the work Kotsubinskiy «Ho» is defined as «novelistic tale».

Key words: genre, fairy tale, shot story, novelistic tale, M. Kotsubinskiy, «Ho».

Одержано 23.03.2015.